

Şalbuzova Nəzira

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun
İlk Orta Əsrlər Arxeologiyası şöbəsinin kiçik elmi işçisi

ŞAHDAĞ ETNOSLARININ TARİXİ VƏ SOYLARI (KLANLARI) HAQQINDA

Şahdağın ətəklərindəki kəndlərdə yerləşən, ölkəmizin tarixində özünəməxsus izləri olan qırız, cek, əlik və haputlar Azərbaycanın qədim dövləti olan Qafqaz Albaniyasının ən qədim xalqlarındanırlar [Paşayeva, 2016, s.83-89]. Öz kəndlərinin adları ilə tanınmalar da özlərini *hər, qat* kimi adlandırmaları və erkən orta əsrlərə aid mənbələrdə adı çəkilən mahalların adlarını özlərində əks etdirmələri alban tayfalarının varisləri olmasını sübuta yetirir (Şəkil 2). Azərbaycan etnogenezində mühüm rol oynayan qırız, cek, əlik, haput, yergüc, buduq və xınalıqlılar Qubanın eyni adlı kəndlərində və Xaçmazın, Qəbələnin, İsmayıllının, Ağdaşın, Şamaxının, Zərdabın bir sıra kəndlərində məskunlaşmışlar. Xınalıq, qırız, haput, buduq toponimləri əslində burada yaşayan etnik qrupların adını deyil, erkən orta əsrlərdə mövcud olan Xenı, Bex (Bed), Qər (Hər) Hornabuc, Hərənta kimi alban əyalətlərinin və şəhərlərinin adını əks etdirir [Paşayeva, 2011, s. 290].

Haputlar arasındakı əfsanəyə görə, ərəblərin işğalı əsnasında haputların əcdadları indiki yerə Azərbaycanın şimal-qərbindəki Hərna (Bern) şəhərindən köçüblər [Гейбуллаев, 1986, c.85]. Hərənta, Hornabuc kimi alban toponimləri haputların əfsanəvi Hərna şəhərinin adı ilə səsləşir [Paşayeva, 2016, s.179]. Deməli, Hərna adı Hornabuc və Hərənta adlarının fonetik dəyişikliyə uğramış versiyası əsasında yaranmışdır. Şahdağ xalqlarının özünüadlandırmasında *hər (qər)* etnonimini müşahidə etmək olar. Qırızlıların etnik özünüadlandırması *qərəz* və *qərəzər* şəklindədir. Qırızlar buduqları *buduqər*, cekləri *cegər*, haputları isə *habudər* adlandırırırlar. Haputlar qırızlara *hərəd*, buduqlar *qərəd*, əliklərsə haputlara *harad* deyər müraciət edirlər. *Ceklilər* özlərini *ceg* və ya *cegər*, əliklilər özlərini *ilaqar*, yergücləri isə ərgüc adlandırırırlar. Göründüyü kimi, Şahdağ etnik qrupuna daxil olan bütün xalqların etnik özünüadlandırmasında -ar, -ər

komponenti özünü aydın şəkildə göstərir. Haputlar əlikləri *ilaqar*, cekləri *cegər*, əliklər isə *haputları horud*, cekliləri isə *herud* adlandırırırlar. "Hər iki variantda haputluların özünəməxsus adlandırmalarında *hor*, *her* hissəciyi, qırızlarda *ud* şəkilçisinin əlavə edilməsi vardır [Гейбуллаев, 1991, c.92], Sondakı -əd şəkilçisi isə yer, mənsubiyyət ifadə edir və "*herlərin yeri*" kimi izah olunur [Cavadov, 2000, s.161].

İlk dəfə Hereti toponiminə gürcü mənbələrində, V əsrdə yazılmış Yakov Tsurtavskinin "Müqəddəs Şuşanikin həyatı" əsərində rast gəlirik. Lakin bu əsərdə Herete Kartli Krallığının şərq bölgəsi kimi verilib [Цуртавел, 1978, c.17].

Erkən orta əsrlərdə Haranta kimi tanınan, XI əsrə aid mənbələrdə isə Hərnapurc adlanan şəhərin Qarıx və Qabırrı (İori və Alazan) çaylarının qovşağında yerləşdiyi qeyd olunur [Вахушти, 1904, c.103; Папуашвили, 1970, c.171-176].

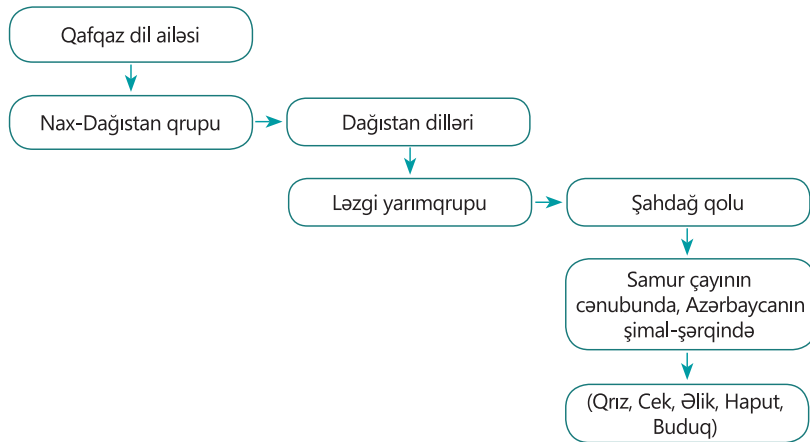
Hereti ölkəsi və ölkə sakinləri olan herlər haqqında ətraflı məlumat XI əsr gürcü salnaməçisinin "Gürcü çarlarının həyatı" əsərində rast gəlinir. Bu əsərdə Qafqaz xalqlarının Nuh peyğəmbərin oğlu İafetin nəvəsi Tarqomasın səkkiz övladından törəndiyi qeyd olunur və müəllif herlərin Herosdan törəndiyini də qeyd edir [Мровели, 1979, c.21]. Göründüyü kimi, soy başçılarının adları sahib olduqları torpaqların və xalqların adından götürülmüşdür. Bütün bu faktlar bir daha göstərir ki, Şahdağ xalqlarının indiki adları əslində erkən orta əsrlərdə mövcud olan alban əyalətlərinin adını özündə əks etdirir (Şəkil 1).

Məlum olduğu kimi, erkən orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyası Xəzər xaqanlığı, Sasani imperiyası, Ərəb xilafəti kimi güclü Şərq dövlətlərinin arasında gedən şiddətli döyüş meydanına çevrilmişdi. Mənbələrdə Ərəb-Xəzər müharibələri dövründə Qafqaz Albaniyasının dağılan şəhər və kəndləri ilə bağlı bir çox mə-

lumətlər var [Paşayeva, 2016a, s.178]. Lakin yerlilərin söylədiyinə görə hazırda yaşadıkları ərazilərdə heç bir zaman xristianlıq olmamışdır. Onlar bu fikri kənd ərazisində xristian qəbri və ya abidəsinin olmaması ilə sübut edirlər. Belə ki, xristianlıqdan öncə Zərdüşt dini mövcud olmuşdur. Bunu da Qrız kəndində Zərdüştlükdən qalma Bab bəy piri ilə sübut etməyə çalışırlar. Ona *Bab zənən* deyirlər, zənən isə farsca "qadın" deməkdir. O zaman digər fərziyyə kimi irəli sürülə bilər ki, *qrızların, haput, cek* və əliklərin Azərbaycanın şimal-qərbindən şimal-şərqinə köç etməsinin səbəblərindən biri də IV–VI əsrlərdə xristianlığın həmin ərazilərdə kök salması ilə əlaqədardır. Belə ki, xristianlığı qəbul etməyən əhalinin bir çoxu ölkədaxili miqrasiya edərək, yüksək dağ silsiləsi ilə əhatə olunan və mövqeyinə görə digər ərazilərdən təcrid olunan bir ərazi seçmişdir.

Yerli əhalinin söylədiyindən də məlum olur ki, XIX əsrə qədər Şahdağ ətrafındakı kəndlərin əhalisi Tufan dağının o tayı ilə əlaqələrini kəsməmiş, dağ aşırımlarından keçərək Azərbaycanın şimal-qərbinə qışlağa getmişdir. Görünür, elə bu səbəbdən – əcdadlarının Tufan dağının o tayından gəlməsi ilə bağlı, Xınalıq, Qrız, Haput, Buduq kəndlərini Azərbaycanın şimal-qərbini əhatə edən Şəki–Zaqatala bölgəsindən ayıran Tufan dağı, həm də eyni adlı göl yerli əhali arasında müqəddəs hesab edilir [Paşayeva, 2011, s.290].

Şahdağ xalqları hər zaman istər yerli, istərsə də dünya alimlərini maraqlandırmışdır. Dillərinin, adətlərinin, mənşəyinin bölgüləri ilə bağlı müxtəlif təsnifatlar verilmişdir. Ümumiyyətlə, qrız dilləri Qafqaz dilləri ailəsinə daxildir.

Səmur çayının şərqində *tabasaran, ağıl, ləzgi, udi*; qərbində *saxur, rutul* tayfaları məskunlaşmışdır. Qeyd

edək ki, Amcad Camuaxa da hərələri Nax dil qrupunda danışan Qafqaz mənşəli xalq hesab edir [Jaimoukha, 2005, p.30]. Qrız dilinin əsas lüğət fonduna diqqət etdikdə də görə bilərik ki, bir çox sözlər Dağıstan dillərindəki kök sözlərlə uyğun gəlir: *qrız* dilində *riş* (qız), *ləzgi* dilində *riş*, *tabasaran* dilində *riş*, *buduq* dilində *rij*, *xınalıq* dilində *rişi*, *dargin* dilində *rursi*; *qrız* dilində *dil mez*, *buduq* dilində *mez*, *ləzgi* dilində *mez*, *xınalıq* dilində *mitsi*, *didoy* dilində *mets*, *camalin* dilində *mitsi*, *dargin* dilində *lizmi* və s. kimi misalları nümunə gətirə bilərik.

2014-cü ildə "Qlobal leksikostatistika bazası" adlı Beynəlxalq elmi layihə çərçivəsində Şimali Qafqaz üzrə formal geneoloji təsnifat əsasında hazırlanan cədvəldə də ləzgi qrupunun (Şimali Qafqazın) dilləri dialekt lüğət və dialektlər arasında udi – (2 dialekt), Arçi, Qrız – (2 dialekt), Buduq, Saxur – (3 dialekt), Rutul – (3 dialekt), Ağıl – (5dialekt), Tabasaran – (2 dialekt) verilmişdir [Касьян, 2014, с.63].

Alban mədəniyyətinin bir sıra zəngin və qədim ənənələrini Şahdağ xalqlarının maddi-mədəniyyətlərində də aydın şəkildə görmək olar. Alban etnoslarının təbiət qüvvələrinə, Göyə, Aya, Günəşə sitayiş etdiyi məlumdur və astral inamlar, təbiət qüvvələr ilə bağlı müəyyən simvolik işarələri Qrız kəndində mövcud olan Əbu Müslüm məscidinin qalıqlarında və Xınalıq kəndində bərpa edilmiş məscidin divarlarında, eləcə də Şahdağ kəndlərindəki qəbir abidələrində də vardır.

Xınalıq kəndində aşkar edilən başdaşının üzərindəki təsvirdə inanc sistemlərinin belə sinkretizmini görmək mümkündür: qəbirüstü abidədə aypara simvolu, ərəb yazıları, eləcə də alban başdaşları üçün xarakterik olan nəbati və zoomorf təsvirlər bir aradadır. Bu başdaşda həyat ağacını qoruyan iki quş, daşın yuxarı hissəsində suqabı və aypara simvolundan başqa, daşın yan tərəfində yuxarı qalxan həyat ağacı təsvir edilmişdir. Göründüyü kimi, həyat ağacı ilə bağlı çox qədim kökləri olan ənənələrin, mifik dünyagörüşlərin izlərini daşıyan bu süjet klassik ideologiyaların da tərkibində yaşamağa davam etmişdir. Xınalıq, Qrız kəndlərindəki qədim qəbiristanlıqlarda Qafqaz albanlarının ta qədimdən riayət etdikləri adətə görə ucaldılmış adsız qəbir daşları da vardır [Paşayeva, 2016, s.86].

Şahdağ xalqlarını xarakterizə edən cəhətlərdən biri də, öz dillərində desək, əqrəbalardan, yəni nəsilərdən, soylardan ibarət olmalarıdır. Qrızda elə soylar mövcuddur ki, onların adlarına Qafqaz Albaniyasında olan toponimlərdə, mifonimlərdə və ya etnonimlərdə

rast gəlmək mümkündür. Hər bir toponimin, etnonimin, mifonimin etimologiyasını araşdırdıqda kökünü və mənasını da aşkar etmək olur. Qubanın Qrız kəndi qəbiristanlıqlar üzərində salınmışdır və hər soyun da özünün qəbiristanlığı var (şəkil 3).

Qrız soylarına daxildir: Qamaylar (Qamayər), Tağanlar (Tağanbi), Dövrüşlər (Dövrüşər), Səfilər (Səfiyər), Sifilər (Sifiyər), H/Qoneylər (H/Qonəyər), Tatanlar (Tatanbi), Tatlar (Tatri), Qaraxanlar (Qaraxanbi), Şuşarlar (Şuşar), Keçilər (Keçiyər), Çcəbhənilər (Ç/Cəbhəniyər), Çeçənlər (Çeçənbi), Babasilər (Babasiyər), Məsəhlər (Məsəhər), Q/Guqutlar (Q/Guqutər), Birçimilər (Birçimər), Lələlər (Ləhər), Qirilər (Tirimər), Piflər (Pifri), Budaqlar (Budağar), Birçimilər (Birçimər), Budağlar (Budağar), Kililər, Xudilər, Binətənilər (Binətəhliyər), Hətəmlər (Hətəmər), Xudular (Xuduyər), Canqulular (Canquliyər), Hacısüleymanlar (Hacısüleymanbi).

Qrız kəndinə etnoqrafik səfərimiz zamanı hal-hazırda da orada yaşayan Dövrüşlər, Çcəbhənilər, Keçilər, Səfilər, Sifilər, H/Qoneylər soylarının nümayəndələri ilə müzakirələrimiz oldu. Təəssüf ki, bir çox soyların mənalərini kənd camaatı bilmir, lakin müəyyən qədər bildiklərinə əsasən, araşdırmalar apardıq. Həmin soyların bir çoxu Xaçmazın qrız kəndlərində elə öz soyları ilə tanınırlar. Məsələn, Çeçənlər-Çeçənbi – soyun adından da göründüyü kimi, bu soyun kökü çeçen etnoniminə söykənir [Araev, 2009, c.238].

Tağanlar soyunu isə Toğan yer adı ilə bağlasalar da [Süleymanov, 2002, 138 s.], əslində, tağan – qoyun dərsindən hazırlanmış xurcun forması olmuşdur. İnsanlar dəyirmanı gedərkən bu tağanlardan istifadə edilmiş. Görünür, Tağanlar soyunun nümayəndələri vaxtilə tağan hazırlanması ilə məşğul olduqları üçün həmin nəsil tağanlar adlandırılıb [Şalbuza, 2016, s.84].

Qeyd edək ki, Əlik etnonimində də tağanlar soyu vardır. Tağanlar soyunun nümayəndələri hal-hazırda daha çox Xaçmazın Hacıhəmədoba kəndində elə Tağan məhəlləsində məskunlaşmışlar.

Piflər – (Pifri). Bu soyun nümayəndələri isə Xaçmazın Pirquluoba kəndində məskunlaşmışlar. Vaxtilə Xaçmazda Pifrəoba adlı kənd olmuşdur, kənd daha sonra Pirquluoba ilə birləşmişdir.

Tatlar – (Tatri). Bu soyun nümayəndələrini tatlarla da bağlayanlar vardır. Lakin, zənnimizcə, bu mümkün deyildir. Çünki qrızlar alban mənşəli, tatlar isə iran mənşəli tayfaldır. Söz kökünün "tat" olması bu soyun kökünün tatlarla bağlı olması mənasına gələ bilməz.

Budağlar – (Budağar) – həmin soyun mənası sırf qrız dilindədir. "Bu" elementi qrız dilində "böyük"

mənasını ifadə edir. Məsələn, "bubəy" (böyük ata, yəni baba), budəy (böyük ana, yəni nənə) kimi sözləri misal çəkmək olar. "Dağ" isə Azərbaycan dilində də eynilə ifadə olunan dağ mənasını verir.

Dövrüşlər – (Dövrüşər) soyunu isə dərvişlik, sufilik təriqətinə mənsub olması ilə əlaqələndirirlər. Pirəcəlal bəy (Pirəcəlal baba piri) və qrızın yeganə bəy titulu malik olan Süleyman bəy bu soya mənsubdur. Dövrüşlərin Xaçmazın Hacıqazma kəndində imarətləri olmuşdur.

Sifilər (Sifiyər) soyunu isə sufilik cərəyanı ilə bağlayırlar. Sufilik XI–XII əsrlərdə Azərbaycanda yayılmış dini-fəlsəfi cərəyandır.

Səfilər (Səfiyər) – bu soyun kökünün səfəvilərlə əlaqədar olduğu söylenebilir.

Çcəbhənilər – soyunun açıqlaması isə sırf qrız dilindədir. Çcəbu sarı, həni isə öküz mənasını verir. Yəni "sarı öküzlər" deməkdir. Maldarlıqla məşğul olan qrızlar üçün təbii ki, öküz məhsuldar, güclü, məğlubedilməz bir heyvandır. Hələ qədim zamanlardan heyvandarlıqla məşğul olan tayfalar arasında bu heyvan müqəddəs hesab edilirdi. İstər Qafqaz xalqları, istər türk tayfaları, istərsə də hunlar və monqollar hər zaman öküz toteminə pərəstiş etmişlər. Bu faktları Azərbaycan xalqının qədim tarixinin öyrənilməsində mühüm mənbə rolunu oynayan Kiçik Qafqaz dağlarının ən yüksək zirvələrindən biri olan Gəmiqayanın yamaclarındakı və Qobustandakı qayaüstü təsvirlərdə əks olunan öküz rəsmləri də sübut edir. "Tunc dövrü tayfalarının təsərrüfatında mühüm yer tutan öküzlər müxtəlif funksiyaları icra edirdi. Öküzlər insanları müxtəlif ərzaq növləri ilə təmin edirdi, onlardan xış əkinçiliyində, nəqliyyatda qoşqu qüvvəsi kimi istifadə olunurdu. İnsanların iqtisadi həyatındakı önəmli rolunu qaramalın – öküzün sitayiş obyektinə səviyyəsinə qədər yüksəlməsinə səbəb olmuşdu" [Müseiyibli, 2004, s.90]. "Qaramalın ən çox ət və süd, gön və s. verməsi, öküzün əsas qoşqu qüvvəsi olması ilə əlaqədar təsərrüfat həyatında tutduğu mövqe nəzərdən keçirilsə, onun müqəddəs, sitayiş obyektinə aydın olar. Bunu Zaqafqaziyanın tunc dövrü abidələrindən tapılmış gil, öküz fiqurları, eləcə də Qobustan qayalarında həkk olunmuş öküz təsvirləri sübut edir" [Muradova, 2011, s.92]. Təsədüfi deyildir ki, bir çox türk tayfaları da özlərini öküz nəslindən hesab edirdilər.

Babasilər (Babasiyər) soyuna – Safumlar (Safumər) də deyirlər.

Bəzi soylar şəxs adı ilə bağlıdır. Lakin təəssüflə qeyd etmək olar ki, bir çox soyların kökünü tam də-

Şəkil 1. Azərbaycan IX–X əsrlərdə

Şəkil 2. Qrız kəndinin ümumi görünüşü

rindən araşdırmaq olmur. Etnik və ya mifik adlarla bağlı olduğu görünə də, yerli əhalinin bu barədə maraqlanmaması araşdırma işlərini çətinləşdirir.

Şahdağ xalqlarına mənsub və qədim alban tayfalarının varislərindən olan əliklər də *qrızlarla* qohum etnik qruplardandır. Əliklərin ata-baba məskəni Qubanın Əlik kəndi olmasına baxmayaraq, əhali XIX əsrin əvvəllərindən sosial-iqtisadi şəraitlə əlaqədar olaraq, Xaçmaz, İsmayilli, Qəbələ, Ağdaş kimi daha əlverişli iqlim şəraiti olan ərazilərə köçərək, bir sıra kəndlərdə məskən salmağa başlamışlar. “1859–1864-cü illərdə Rusiya imperiyasının yaşayış məntəqələrinin Bakı quberniyası üzrə siyahısı” ilə bağlı hesabatə görə, XIX əsrdə Əlik kəndindən Daldəlik, Canaxar, Məmmədrzabəyoba, Meyralıqışlağı, Hümmətqışlağı, Yusufqışlağı, Əhmədxaqışlağı, Mollamahmudqışlağı, Mürsəliqışlağı kimi nəsilər yeni məskənlərə köç etmişlər [Зейдлиц, 1870, с.94-95].

Daldəlik – Dəndəlik də deyilir, yəni dəndə (göyrüş) ağaclarının bitdiyi yer mənasında işlənir. Canaxar isə yerli əhali tərəfindən Canaxır adlanır, yəni aşağı əlik mənasını verir. Canaxır əkin üçün yararsız yer mənasını versə də, əvvəllər bu ərazidə düyü əkilirmiş. Can ay xır – sonundakı “xır” da bu ifadənin mənasını açıqlayır. Mənbələrdə yazılmasa da, etnoqrafik səfər zamanı verilən məlumatə əsasən, Qobuqırağı, Məmmədrzabəy oba nəsiləri də həmin vaxtlarda köç etmişdir.

Qobu-“su arxı” deməkdir. Həmin su arxı çuxur kimi bir ərazidə yerləşmişdir və daim həmin arxın suyu olub. Hal-hazırda da Qobuqırağı və Mürsəliqışlağı adlı nəsilərlə yuxarı Əlik kəndindəki nəsillərin bu günə qədər əlaqələri mövcuddur. Canaxır, Mehrelıqışlaq, Mürsəliqışlaq, Qobuqıraq kimi sülalələr Xaçmazın eyniadlı kəndlərində məskunlaşmışlar [İdrisov, 2011, s.16].

Əlik kəndində mövcud olan nəsilər isə bunlardır:

Cuddaxudri – həmin nəslin adı məhz qırz dilindədir. Kəndin yuxarı hissəsində yaşayan əqrəbalardır, adı çəkilən nəsil şiş daşlara yaxın ərazidə yerləşdiyi üçün bu cür adlanıb. Qeyd edək ki, Qırz dillərində *daş* sözünün iki mənası var – “*xud*” və “*dahar*”. *Dahar* versiyası Qırz kəndi ilə Qırz-Dəhnə kəndi arasında yerləşən Laçın beli adlanan qayalıq üzərindəki Çağırış daşlarından (Xokru daharbi) məlumdur. Məişətdə işlənən və emal olunan daşa isə “*xud*” deyilir. “*ri*” isə qırz dilində işlədilən cəm şəkilçilərindən biridir (qırz dilində işlədilən digər cəm şəkilçiləri –bi, -ib, -ni, -ri, -r, -ar, -yar, -im, -im, -imbi, -rim, -mbi, -ar).

Ağzığənlər – sözükeçənlər mənasını ifadə edir. Qədim zamanlarda qıza elçi gedəndə sözləri keçdiyi üçün, əsasən, həmin nəslin ağsaqqallarından apararmışlar.

Tağarlar – həmin soy Qırz kəndində mövcuddur (açıqlaması verilmişdir).

Çilovar – “Çilov” paxla, mərci, əriştə və düyüdən bişirilən plov növüdür. Görünür həmin soyda daha çox bu növdə aş bişirilib və ya bu cür aş bişirən aşçılar olub.

Hazırtaqanlar – bu nəslin adı Əlikdə yayılmış bir hekayə ilə bağlıdır.

Papağlar (tataxar) – *qrız* dilində *papağa tatax* deyilir. Həmin soyda papaq taxanların sayı çox olduğu üçün bu cür adlandırılıblar.

İsaqlılar – İsaq adının çox olması ilə bağlı olmuşdur.

Şitazlar – yeməyi şit bişirdikləri üçün həmin soyun nümayəndələrinə bu formada müraciət edilmişdir.

Haşlar – “*haş*” əlik dilində “*gal*” mənasını verir, bu soyun nümayəndələri gəlmələrdən ibarət olduğu üçün bu cür adlandırılıb.

Nikolay Zeydlisin Bakı quberniyası ilə bağlı hesabatında məlumat verdiyi xalqlardan biri də *ceklilərdir*. Cek kəndinin 294 tüstüdən (evdən) ibarət olduğunu, sonralar isə bəzi kiçik məhəllələrin-nəsillərin buradan köç etməsini vermişdir: Baqioba, Ağarəhimoba, Dəyirmanoba, Çuxuroba, Ağarzaoba, Əliməmmədoba, Xamuştəpələr, Sultanoba, İbrahimoba, Ağalaroba, Qıraqlıoba, Müzəffəroba, Aşuroba, Almazqazmalar, Daşdəmiroba, Heydəroba, Əbdüləzizoba, Əlimirzəoba, Əzizbəyoba, Ramazanoba, Mollaoba, Davudoba, Məlikoba, Şirinoba, Xırdaoymaq, Səfizanoba.

Hal-hazırda isə Cek kəndində yaşayan nəsillərin siyahısı belədir:

Kabataylılar – türk dilində də “qaba” kobud mənasını verir. Bu soyun adının mənası “kobud ayaq” anlamındadır.

Babalılar – özündən razılar;

Sakullar – sakul – “tülkü” deməkdir (çoxbilmiş) mənasında ifadə olunur;

Gitəcqilim – yapıncı ayağı olanlar;

Gordanılar (goru olmayanlar) – bu nəslin nümayəndələri öz heyvanlarından qurban kəsməzlərmiş;

Çaxmışlar – bu soyda vaxtilə çaxmaqdaşı düzəldən tanınmış sənətkarlar olublar;

Çakuşlar (*qrız* dilində çakuc – çəkil deməkdir), Yecgəylilər, Qallar və s.

Qubanın Yergüc kəndindən də yerli əhəlinin köçləri XIX əsrin 30–40-cı illərindən etibarən başlamışdır. Kənddən gülxatınlar, qarabıqlılar və təhməzlilər kimi bir sıra Yergüc nəsilləri sosial-iqtisadi səbəblər üzündən tədricən qədim yaşayış məskənlərini tərk edərək, əsasən Xaçmaz bölgəsinə köç etmişlər.

Bütün bu tayfaların əqrəba adlarına diqqət etdikdə hər birinin öz dilində, rəvayətlərində və dünyagörüşlərində onların açıqlamasını aşkar etmək mümkündür. Alban tayfalarının birbaşa varisləri olan *qrız*, *hapit*, *cek* və *əlik* kimi etnosların milli ənənələrində alban dünyagörüşünün izlərini yaşatdıqlarının şahidi oluruq. Buna baxmayaraq, qədim alban tayfalarının hər biri istər dillərində, istərsə də mədəniyyətlərində ümum-Azərbaycan ənənələrini özlərində əks etdirmişlər. Təsədüfi deyildir ki, *qrız* dilini yaxşı başa düşmək və düzgün təhlil etmək üçün bir tərəfdən bu dillə qohum olan Dağıstan dilləri ilə, digər tərəfdən isə Azərbaycan dili ilə müqayisəli araşdırma aparmaq lazım gəlir.

Qrız dilində	Azərbaycan dilində	Saitlərin dəyişməsi
Tuşe	doşab – o	u →
Yuldaş	yoldaş – o	u →
Uğri	oğru	o → u
Güzəl	gözəl – ö	ü →
Ulka	ölkə – ö	ü →
Zukam	zökəm – ö	ü →
Alux	alıq	ı → u

Araşdırdıqca görürük ki, *qrız* dilinə Azərbaycan dilindən keçmiş yeni saitli sözlər də hədsizdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dili Şahdağ dillərinin lüğət fondunun zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır [Sədiyev, 1954, s.93].

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Şahdağ xalqları Azərbaycan xalqının etnik tarixində mühüm rol oynamış və xalqımızın ümumalban mənşəyinə dayanan qədim soylarından biridir.

Şəkil 3. Qəbir daşları

ƏDƏBİYYAT

1. Cavadov Q.C. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları ("Tarix və müasirlik"). Bakı, 2000, 440 s.
2. İdrisov Q.S. Xaçmaz toponimləri. Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 2011, 104 s.
3. Muradova F.M. Qobustan tunc dövründə. Bakı, 2011, 226 s.
4. Müseyibli N.Ə. Gəmiqaya. Bakı, 2004, 320 s.
5. Paşayeva M.T. Azərbaycanda qədim alban tayfalarının izləri / Multikulturalizm. Bakı, 2016, 83-89 s.
6. Paşayeva M.T., Qızların etnik tarixi və etnoqrafiyası // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, Bakı, 2016, №1, s.173-182
7. Paşayeva M.T. Şahdağ xalqlarının etnik tarixinə dair / "Qafqaz Albaniyasının Azərbaycanın və Qafqazın tarixində yeri və rolu" Beynəlxalq elmi konfransın əsərləri. Bakı, 2011, s.286-292
8. Sədiyev Ş.M. Azərbaycan dilinin Qız dilinə təsiri məsələsinə dair // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, №11, 1954, s.87-98
9. Süleymanov Ş.Ş. Qızlar və qız dili. Bakı, "Mars-Print", 2002, 138 s.
10. Şal buzova N.V. Qız dilində alban izləri / Azərbaycan Multikulturalizmi: Din və Dil siyasətinin inkişaf perspektivləri. Bakı, 2016, s.81-84
11. Агаев И. Народы Шахдага. Азербайджан и азербайджанцы в мире // Культурологический журнал, № 2, Азербайджан, 2009, с.238
12. Вахушти. География Грузии. Тифлис, 1904
13. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанцев (историко-этнографическое исследование). Баку, 1991, 348 с.
14. Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана. Баку, 1986, 198 с.
15. Зейдлиц Н. Списки населенных мест Российской империи. По Кавказскому краю. Бакинская губерния. Тифлис, 1870, 258 с.
16. Касьян А.С. К формальной генеалогической классификации лезгинских языков (Северный Кавказ). М.: Институт языкознания РАН, 2014.
17. Мровели Леонти. Жизнь Картлийских царей / Перевод с древнегруз., предисловие и комментарии Г.В.Цулая. Москва, 1979, 101 с.
18. Папуашвили Т.Г. Вопросы истории Эрети. Тбилиси, 1970, 390 с.
19. Цуртавел Яков. Мученичество Шушаник / Перевод В.Д.Дондуа. Введение и примечания З.Н.Алексидзе. Тбилиси, 1978, 28 с.
20. Jaimoukha Amjad. The Chechens. London-New York, 2005, 343 с.